

recenzije – *recensiones*

Enciklopedijski rječnik latinskoga jezika

Enciklopedijski rječnik Jozе Marevića (Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik, 1997., 2 sv., 3126 str. i Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik, 2000., 2 sv., 3648 str.; izd. MH, Zagreb – Marka, Velika Gorica) nedvojbeno je jedan od najvećih izdavačkih pothvata u hrvatskome izdavaštvu. Osvrt na nj više od dvije, odnosno pet godina nakon objavljenja može se činiti zakašnjelim, no imamo li na umu da se mjerodavna ocjena rječnikâ može dati tek nakon korištenja te da takva djela imaju trajniju vrijednost, kritička ocjena nikad nije zakašnjela.

Autor sam kaže da je izradbi Rječnika pristupio s »marnim žarom i vrućom željom«. U to bez ikakve teškoće možemo povjerovati. Tko bi se inače na takav pothvat odvažio? Nema dvojbe da je uložen golem trud i da je to bio vrlo hrabar čin i za autora i za izdavače.

Marevićev Rječnik i opsegom i obuhvatom nadilazi sve prethodne u nas, ali je i šire po mnogočem jedinstven. Sam autor ustvrđuje da je to rječnik cjelokupnog latiniteta, tj. »klasičnog, postklasičnog, medijevalnog, kršćanskog, crkvenog, biblijskog, liturgijskog, skolastičkog latiniteta; latini-

teta našeg vremena, onog novijeg i najnovijeg; cjelokupnog hrvatskog latiniteta; latiniteta tehnike, biogenetike, astronautike, pravničkog i sudbenog nazivlja ...« I u tim riječima naslućuje se autorov »marni žar i vruća želja«, no upravo tu nastaju i određene dvojbe: Je li takav rječnik uopće moguće izraditi? Smije li se reći da je to npr. rječnik i »biblijskog, liturgijskog ... latiniteta«? Mislim da ne smije, a u ovom osvrtu/ocjeni zadržat ću se pretežno na tome dijelu.

O Rječniku najprije neka opća zapažanja, a imat ću pred očima isključivo latinsko-hrvatski dio. Rječnik je složen veoma uredno i pregledno, a sam autor o njemu kaže da je izrađen »na klasičan način«. U 2. svesku latinsko-hrvatskoga dijela donosi zanimljive različite dodatke vezane za latinski jezik i kulturu (3557-3648), a na početku 1. sveska nepravilne latinske glagole (25-50; ti se glagoli donose, mislim nepotrebno, i u 1. sv. hrvatsko-latinskoga dijela). Tu se ti glagoli navode cjelovito, a u Rječniku samo u infinitivu. Pitanje je je li se s tim izdvajanjem što dobilo, ali se svakako time što se ti glagoli na svome mjestu ne navode cjelovito mnogo izgubilo.

Autor ne tumači što podrazumijeva pod time da je Rječnik »enciklopedijski«,

ali ne tumači ni njegovu koncepciju pa neke postupke moramo sami odgonetati. Neki su postupci u najmanju ruku neočekivani, a kada je zamisao loše provedena, oni uvelike kvare opći dojam. Tu mislim u prvome redu na definicije pojedinih pojmova i na često vrlo obilno navođenje latinskih istoznačnih ili bliskoznačnih riječi u zagradama, a određene dvojbe izazivaju i primjeri koji se navode.

Uz pojedine pojmove često se daju *definicije* na latinskome i zatim u hrvatskome prijevodu, no nije lako razabrati po kojem se kriteriju one nude. Tako npr. uz **novicius** imamo: *iuvenis qui in monasterio religiosae vitae experimentum subit, novicius vocatur, Eccl.* mladić koji se podvrgava vjerskom [treba: redovničkom] životu u samostanu, zove se novak (zapravo je sve to već bilo rečeno!). Takve se definicije ne očekuju makar Rječnik bio »enciklopedijski«.

Nije dovoljno jasna ni svrha *tumačenja u zagradama*. Tako npr. uz **missa** u zagradama nalazimo: *divinum officium ecclesiae catholicae; sacrificium divinum; sacra, orum n/pl.*, ili uz izraz »missam facere, služiti misu«, u zagradama se navode mnogi, valjda sinonimni izrazi: *sacrificium, sacra, sacrum, rem divinam, res sacras facere; sacrificare; officium divinum facere, conficere, perficere, peragere; sacris operari; sacra perpetrare; coelestem hostiam immolare*. A u natuknici **eucharistia** u zagradama se navode izrazi: *sacrum convivium, epulum caeleste, angelicus panis, epulum salutare, sacrosanctum Christi corpus, sacramentum corporis dominici, hostia divina* – no s pravom se možemo pitati čemu sve to i što to znači? **Religiosa** se tumači u zagradama: *mulier cultui divino dedita* (za **religiosus** se nešto slično ne kaže niti se taj pojam tumači), a zatim se daju hrv. značenja: *redovnica, časna sestra, opatica* – tu valja napomenuti da je prva riječ dostatna,

pojam u sredini pripada razgovornom jeziku, a naziv opatica u tom značenju nije točan.

Opći je dojam da je *izbor hrvatskih riječi* dobar i bogat, ali se ipak nađe dosta u najmanju ruku dvojbena. Tako za **missa** navode se hrvatska značenja: *misa, služba božja (malo b!);* zatim slijede izrazi i njihov prijevod: *missa sol(l)emnis, velika, svečana misa (što znači velika?)... missa expiatoria, misa zadušnica* – što nije točno, i tu je dobro malo se zadržati: »missa expiatoria« ne postoji kao poseban naziv, nego bi se samo opisno moglo reći da misa ima i tu dimenziju. Postoji, naprotiv, kao ustaljen naziv *sacrificium expiationis*, ali ga Rječnik ne donosi, nego samo *sacrificium expiatorium* (pod **expiatorius**) i prevodi: *pokajnička žrtva*. Povezujući pridjev *expiatorius* sa zadušnicom, nameće se pitanje nisu li tu spojene u jednu riječi »pokajnik« i »pokojnik« – što bi bila velika zabuna – ali kako drukčije protumačiti taj nespozum? Izraz *sacrificio assistere* preveden je: *koncelebrirati misu*, što također nije točno – zašto »sacrificium« prevoditi sa »misac«, a za »koncelebrirati« postoji glagol **concelebrare**, no u Rječniku toga značenja nema; i na kraju jedan neobičan primjer: »*dominus archiepiscopus celebravit missam novellam*, gospodin nadbiskup služio je mladu misu«! Još je veći propust što se u toj natuknici za »missa« ne daje prvotno značenje, a to je »ot-pust«.

Za **pietas** pod 2 kaže se »pobožnost prema roditeljima, domovini«, što se u hrvatskome ne može reći. U **religiositas** pod 2 nude se, kao istoznačnice ili bliskoznačnice, hrvatske riječi: *redovništvo, bogoslužnost* – ova posljednja je u tom značenju nepoznata. U **templum** pod 7 nalazimo ovo tumačenje: *crkvice (a treba: hram) posvećena nekom mrtvom*. Pod

amen, 1 umjesto »istina, vjernost«, treba: uistinu, zaista (usp. npr. vrlo čest Isusov izraz »Amen, amen, dico vobis, Zaista, zaista vam kažem: Mt 5,18 i dr.). Pod **divortium**, 4 umjesto razvod braka i razvesti se treba: rastava, rastaviti se. – Usput: zapaža se da tekst nije dobro jezično lektoriran (što se tiče hrvatskoga) – dosta je vidjeti uvod (posebice glede interpunkcijskih znakova), ali jezičnih propusta ima i u samome rječniku.

U podužoj natuknici **eucharistia** jedva da ima štogod što nije sporno, no evo samo nešto od toga: pod br. 1. kaže se da je *eucharistia* »djelo milosrđa« (nije jasno odakle to značenje; istina, spominje se izvor *Tert.*, ali se ne navode primjeri); pod 2, već je spomenuto, u zagradama se navode mnogi izrazi, a poslije zagrada daju se tumačenja: pričest, jedan od sakramenata, a potom slijede izrazi: *divinae eucharistiae communio*, zajedništvo svete pričesti (treba: euharistije!); *studiosus erga divinam eucharistiam cultus*, koji skrbi o štovanju pričesti (treba: euharistije; ali ni s latinskim tu nešto nije u redu) ...

Slično je s natuknicom **liturgia**: liturgija, služba božja (!), jutarnje (!) kršćansko crkveno bogoslužje; među izrazima nalazimo i ovaj: *de liturgia latina dicere*, govoriti o rimskoj (!) liturgiji – čemu zapravo služi taj primjer? A nema izraza gdje doista može nastati kolebanje o tome kako ih prevesti, npr. *liturgia horarum*, liturgia euharistia itd.

Velika je zabuna i s natuknicom **baptista**, ae, m = *Vulg.* krstitelj – u *Vulgati* međutim dolazi samo *Baptista* (s velikim početnim slovom), i to kao sastavni dio imena Ivana Krstitelja (krstitelj kao opća riječ ne dolazi u *Vulgati*). U **praecursor**, 3 nalazimo: »*Aug. Eccl.* prethodnik Kristov (sv. Ivan Krstitelj)«. O tome valja napomenuti: 1) Ivan Krstitelj nije Isusov prethodnik, nego preteča (za razliku od Rječnika

hrvatskoga jezika LZ i ŠK, Anić u 3. izd. svoga Rječnika obje te riječi opisuje točno). Iznenađenje nalazimo i u natuknici **praecursio**, 4: »*Aug. Eccl.* poslanje sv. Ivana Krstitelja, Kristova prethodnika«!

Primjeri se u Rječniku navode obilno, ali nije lako shvatiti po kojem se ključu biraju. Nerijetko primjer ništa ne govori i posve je nepotreban. Tako pod **irridere** navodi se primjer: *Christum Iudaei irriserunt*, *bib.* Judejci su ismijavali Krista – tu je svaka riječ upotrijebljena u prvotnom značenju i nije jasno čemu služi taj primjer (netko bi se mogao našaliti da je to zbog antisemitizma), a da paradoks bude veći, toga teksta u Bibliji nema. I inače se stječe dojam da autor ne uzima primjere uvijek iz tekstova, nego ih i sam slaže. Tako pod **beatus** nalazimo primjer *beata Maria Virgo*, a treba *beata Virgo Maria*. A ponegdje gdje se primjer očekuje, nema ga.

Negdje bi trebalo razlikovati latinske bliskoznačnice, npr. kaže se: *Confiteor Deo omnipotenti*, a ne *profiteor* (pod **profiteri**, 5); **clericus** nije svećenik, nego klerik; za *missam celebrare* (**celebrare**, 1, pri kraju) sasvim se lijepo hrvatski može, i treba, reći slaviti misu, ne treba to »prevoditi« u služiti misu. Autor katkad zastranjuje i u suprotnom smjeru: razgraničuje značenja i gdje to nije moguće niti korisno. Neki primjeri su spomenuti drugdje, a evo još jedan: za pridjev **caelestis** daje nekoliko skupina značenja: 2. nebeski; 3. božanski – pod 3 se navodi izraz: *auxilium caeleste*, *Ov.* pomoć bogova, no ništa nas ne uvjerava da to treba tako prevesti jer hrvatska riječ »nebeski« ima sva značenja kao i latinska »caelestis«.

U primjerima ima i *netočnosti* u *prevodenju*: pod **anima** primjer »ad te, Domine, levavi animam meam« preveden je: »u tebi sam, Gospodine, olakšao dušu svoju« (a treba: k tebi, Gospodine, uz-

dižem dušu svoju); pod **firmamentum**: »vocavit Deus firmamentum caelum, nazvao je Bog nebo nebeskim svodom« (treba obrnuto: nebeski svod nebom). U **facies** pod 9 stoji: *Eccl.* osoba, i navodi se primjer: non videbitis faciem meam, *Vulg.* nećete me vidjeti – tako međutim nijedan jezik, pa ni hrvatski, ne prevodi niti može prevesti (treba: nećete vidjeti lica mojega); i u primjeru za **alioqui(n)** (Post 30,1) dogodila se nezgodna zabuna u prevodenju: (Vidjevši Rahela da Jakovu ne rada djece, postade zavidna svojoj sestri pa reče Jakovu:) »Daj mi knjige, inače ću umrijeti!«, a treba: »Daj mi djecu ...« (zamijenjeno *libros* za *liberos*).

Bez tiskarskih pogriješaka u nas se na žalost ne može pa ih, dakako, ima i ovdje (najviše ih je, čak nedopustivo mnogo, u tumačenju kratica, str. 13-23). Neke manje zbunjuju jer ih i osrednji poznavatelji latinskoga mogu sami prepoznati, kao npr. *nec* umjesto *nec* (str. 2714), *non scholae* sad [umj. sed] *vitae discimus* (pod **schola**; tu pod 7 dolazi još jedna pogriješka: *mu*jesto *um*jesto *m*jesto); -ere, treba: -ire (str. 915, 2. red); u **benedicens** »i« nije kratko, nego dugo; na početku str. 422. nastala je zbrka u tisku; pod **suspirare** umjesto uzdizati treba uzdisati.

Neke će druge pogriješke biti teže razriješiti: često u tmezi (2608) – vjerojatno treba: u svezi; *itast* (str. 735, predz. red; vjerojatno treba: *ita est*); za *presbyter* (kako bi trebalo) napisano je **presbyterier** (za hrvatsko značenje pod 2 i 3 treba staviti *presbyter*, a ne svećenik; isto tako i u izvedenicama); **gratum**, draga stva (vjerojatno treba: stvar); u **investigare**, 2 umjesto poušati treba: pokušati.

Ima i drugih nepreciznosti različite vrste. Pod **requies** na genitivnom -*etis* treba označiti kratkoću na »e«; Riječi Bog/Božji piše se često malim slovom, npr. u natuknici **verbum**, 9 (izričaj *in verbo Dei*, *Eccl.*,

prevodi: u ime božje). U natuknici **pater**, 6 dolazi tumačenje: »naziv za svećenika, redovnika« – treba bez zareza i tada znači: naziv za svećenika koji je redovnik. Za Iohannes Chrisostomus (pod **Iohannes**) kaže se: Ivan Krizostom... prozvan Zlatousti! (Zlatousti je hrvatska prevedenica od Krizostom pa je Ivan jednako prozvan i Zlatoustim i Krizostomom!). Pod **lector**, 5: drugi od četiriju nižih redova, drugi stupanj zaređenja – tu je načinjeno mnogo pogriješaka: »niži redovi« već dugo ne postoje, a još je veća pogriješka kada se govori o 2. stupnju zaređenja – jer ni prije se nije govorilo da se čitač zaređuje (stupnjevi reda uvijek su bili: biskup, prezbyter, đakon); za **frigor** pod 1 dolazi tumačenje studen, a pod br. 2 vrućica (zamijenjeno sa **febris**); za **diaconus** je dosta reći *đakon*, ono drugo nije potrebno ni točno; jednako tako za **ambon** dosta je reći *ambon*, a tumačenje da je to »uzvišeno mjesto u sredini pravoslavne crkve« nije ni potrebno ni točno; u **episcopus**, 2 daju se hrvatska značenja: »episkop, biskup, navlastito u istočnim crkvama, crkveni poglavar« – dosta je reći »biskup«, a zatim navesti i nazive kojih nema: pomoćni biskup, biskup koadjutor i sl.; s pridjeva **Croaticus** upućuje se na **Croatia** – nije li i u latinskome naslovu Rječnika trebalo staviti *Croatium* umjesto *Croaticum*?

Da **završna redakcija** nije pažljivo provedena, moglo bi se pokazati još mnogim primjerima, no uz već spomenute dosta će ih biti još nekoliko: na str. 2810 pri vrhu lijevoga stupca donesen je primjer »*nulla salus bello*«, a malo dalje primjer iz Vergilija: »*nulla salus bello, pacem te poscimus omnes*« – uz ovaj drugi prvi je primjer nepotreban; za **calix** pod 2 se kaže: »*Pl. Cic.* i dr. vrč za vino«, a pod 3: »*Pl. Cic.* i dr. vrč za ispijanje, čaša« – koja je zapravo razlika između ta dva opi-

sa?; u natuknici **schola** u razmaku od nekoliko redaka napisano je dvaput: *scholarum inspector*, nadzornik škola; u natuknici **caritas** primjer iz I Kor 13,1 (Kad bih govorio ljudske jezike...) kopiran je iz natuknice **cymbalum**, ali novomu mjestu nije prilagođen pa zato ni razumljiv (a da je kopiran, vidi se po tome što na oba mjesta ima iste pogrješke: bi umjesto bih i bez zarez a nakon *angelorum*).

U izboru primjedaba nisam težio za iscrpnošću, nego radije za raznolikošću. Nadam se da primjeri i tako brojni mogu pokazati ono što se htjelo: nipošto ne obezvrijediti doprinos ovoga zamašnjog djela, nego u prve redu upozoriti na nužnost temeljite revizije i daljnega doradivanja i usavršavanja. Ipak i ovo prvo izdanje, sa svim svojim nedostacima, uz potrebni oprez može dobrim dijelom zadovoljiti zamišljenu svrhu. Na žalost nisam bilježio riječi kojih u Rječniku nema, ali po sjećanju mogu reći da ih nije bilo mnogo.

Sklon sam nadati se da je tematika na koju sam se posebno osvrnuo, zbog lako razumljivih razloga (ali koji se ne smiju opravdavati!), obrađena najlošije, da drugdje nema toliko propusta i nesavršenosti. Nisam to provjeravao, ali pretpostavljam da će Rječnik uvelike biti koristan osobito onima koji se bave srednjovjekovnim latinitetom, jer taj je općenito najproblematičniji. A da djelo bude još korisnije, mislim da je nužno više se osloniti na priznate i poznate prevoditelje, a postojeće rječnike uzimati s više kritičkoga razlikovanja. Usput: među korištenim djelima ne spominju se za crkveni latinitet neki vrlo važni rječnici: A. Blaise, *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Turnhout 1966; A. Blaise, *Lexicon latinitatis mediaevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, Turnhout 1986; F.

Dalpene, *Nuovo lessico della Bibbia volgata*, Firenze 1911.

Ako ove kritičke napomene barem malo pomognu u zamišljenoj nakani, bit ću veoma zadovoljan i neću žaliti uložena truda.

Petar Bašić

Mladen PARLOV, *Čovjek Božji. Razmišljanja o svećeništvu*, Verbum, Split, 2002.

Kad se je govorilo o duhovnosti, stoljećima je ta tema bila upućena redovnicima i redovnicama. Jedino je ona bila nužna i svećenicima u pastoralu. Time su se nerijetko »sukobljavale« duhovnost i pastoralna djelatnost, umjesto da jedna drugu prožimlju. Praktično će se tek Drugi vatikanski koncil pozabaviti nešto više i sa svećenikom u pastoralu, preporučujući za njegovu osobnu duhovnost *caritas pastoralis*. Ta je pastoralna ljubav i sredstvo za življenje duhovnosti svećenika u pastoralu i uopće biskupijskoga svećenika i cilj kojemu njegova duhovnost mora težiti.

Tako će se tek u novije vrijeme pojavljivati knjige koje se bave duhovnošću svećenika u pastoralu koji ne pripadaju niti jednoj redovničkoj zajednici. No sve su to još uvijek pionirski radovi u svijetu. U Hrvatskoj jedva da nešto o toj tematici imamo. Nešto je malo prevedeno, nešto je članaka napisano.

Prvi ozbiljni rad na tome području dao je Parlov sa svojom knjigom koja je zbir sakupljenih već objavljenih članaka, sada doradenih i povezanih u jednu cjelinu.

Podnaslov i predgovor knjige mogu zavesti čitatelja. Knjiga uistinu nije sadr-